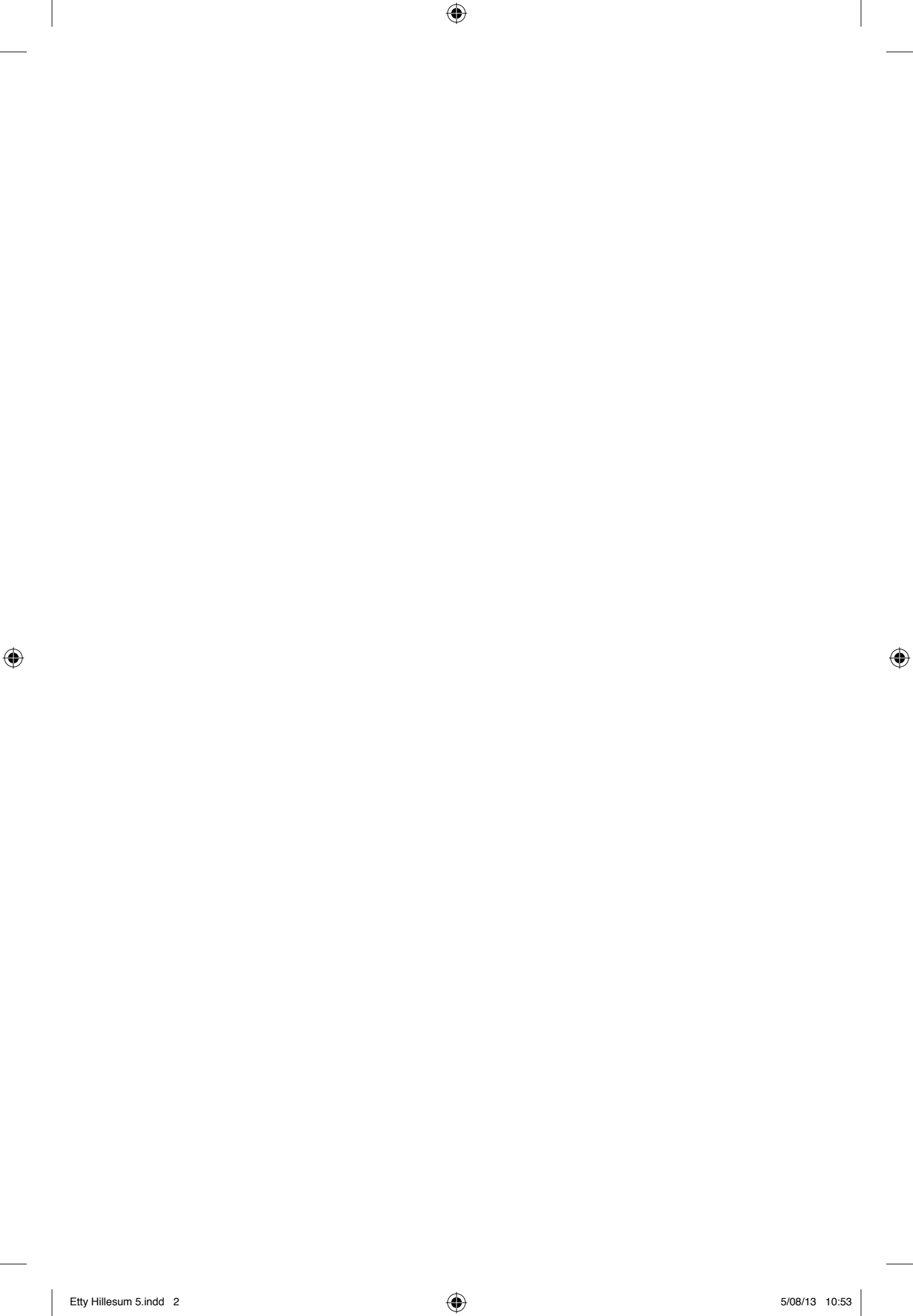

Etty Hillesum in relatie

Etty Hillesum in relatie

Redactie

Klaas A.D. Smelik

Gerrit Van Oord

Meins G.S. Coetsier

Denise de Costa

Janny van der Molen

Jurjen Wiersma

ACADEMIA
PRESS

© Academia Press
Eekhout 2
9000 Gent
Tel. 09/233 80 88 Fax 09/233 14 09
Info@academiapress.be www.academiapress.be

De uitgaven van Academia Press worden verdeeld door:

J. Story-Scientia bvba Wetenschappelijke Boekhandel
Sint-Kwintensberg 87
B-9000 Gent
Tel. 09/225 57 57 Fax 09/233 14 09
Info@story.be www.story.be

Ef & Ef Media
Postbus 404
3500 AK Utrecht
info@efenefmedia.nl www.efenefmedia.nl

Vormgeving & zetwerk: bvba Le Pur et l'Impur

Klaas A.D. Smelik, Gerrit Van Oord, Meins G.S. Coetsier, Denise de Costa, Janny van der Molen,
Jurjen Wiersma (red.)
Etty Hillesum in relatie
Gent, Academia Press, 2012, 168pp

ISBN 978 90 382 2067 3
D/2012/4804/267
NUR 680
U 1946

Klaas A.D. Smelik, Gerrit Van Oord, Meins G.S. Coetsier, Denise de Costa,
Janny van der Molen en Jurjen Wiersma (red.)

Met bijdragen van Els Boon, Meins G.S. Coetsier, Han Lettinck, Ad van Liempt, Jaap
Meijer, Alexandra Nagel, Gerrit Van Oord, Klaas A.D. Smelik, Jurjen Wiersma en Hannah
Wunderlich.

Alle verwijzingen naar het werk van Etty Hillesum in deze bundel zijn naar de integrale
editie:

Etty Hillesum, *Het Werk*, uitgegeven onder redactie van Klaas A.D. Smelik; tekstverzorging
door Gideon Lodders en Rob Tempelaars, Amsterdam, Balans, [1986] 2012⁶.

Ze worden aangegeven met *Het Werk* plus paginanummer.

Etty Hillesum Studies

onder redactie van

Klaas A.D. Smelik, Gerrit Van Oord, Meins G.S. Coetsier, Denise de Costa,
Janny van der Molen en Jurjen Wiersma
deel 5

Deze serie wordt uitgegeven door het Etty Hillesum Onderzoekscentrum van de Universiteit
Gent.

Eerder verschenen:

1. *Etty Hillesum in facetten* (Budel, Damon, 2003)
2. *Etty Hillesum in context* (Assen, Van Gorcum, 2007)
3. *Etty Hillesum in discours* (Gent, Academia Press, 2011)
4. *Etty Hillesum in perspectief* (Gent, Academia Press, 2012)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of vermenigvuldigd door middel van druk,
fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

Inhoud

Inleiding 1

1. Ad van Liempt, Dagboeken op de drempel van de ondergang 5
 2. Klaas A.D. Smelik, De houding van Etty Hillesum tegenover de vervolging van haar volk 17
 3. Hannah Wunderlich, Und damit muss ich nun versuchen, fertig zu werden... Eine psychologische Studie zu Etty Hillesums Bewältigung der nationalsozialistischen Verfolgung 43
 4. Jurjen Wiersma, Het ijs van de ziel klieven: Over Etty Hillesum en Dorothee Sölle 85
 5. Meins G.S. Coetsier, "Nous sommes tous responsables": Etty Hillesum en Emmanuel Levinas 97
 6. Gerrit Van Oord, Eerherstel of terugkeer? Jaap Meijers visie op Levie/Louis Hillesum 121
 7. Jaap Meijer, Als **maggied** vergeten: Doctor Levie Hillesum 1880-1943, de vader van Etty **129**
 8. Jaap Meijer, De Odyssee van een joods docent: Dr. Levie Hillesum 1911-1924 151
 9. Els Boon & Han Lettinck, Etty Hillesums Winschoter jaren (1918-1924) en de mensen die haar omringden 175
 10. Alexandra Nagel, Een drieluik van Hes Hijmans 205
- Lijst van afbeeldingen 219

Inleiding

Het geeft een vertekend beeld, wanneer men de dagboeken van Etty Hillesum niet in relatie tot de andere dagboeken van Nederlandse Joden uit de Tweede Wereldoorlog plaatst. Etty Hillesum stond niet alleen en wilde ook niet alleen staan te midden van de vervolging van het Joodse volk door de nazi's. Vandaar dat dit lustrumdeel in de serie *Etty Hillesum Studies* begint met een impressie van Ad van Liempt, waarin hij een indringend beeld schetst van de verscheidenheid aan reacties die men in bewaard gebleven oorlogsdagboeken van Nederlandse Joden aantreft. De dagboeken getuigen van de verschillende manieren waarop Joden uit Nederland hebben geprobeerd om te gaan met de verschrikkingen waaraan zij werden blootgesteld, met de waanzin om van de ene dag op de andere te veranderen van een gelijkberechtigd staatsburger naar een opgejaagde vreemdeling zonder bescherming, speelbal in een machinerie ingericht op het zo snel en efficiënt mogelijk vernietigen van zoveel mogelijk mensenlevens.

Etty Hillesum had een eigen manier van omgaan met de werkelijkheid dat men uit was op de vernietiging van haar volk. In twee bijdragen wordt hierop nader ingegaan. Klaas Smelik geeft aan de hand van tekstanalyse een overzicht van de verschillende aspecten van Etty Hillesums houding tegenover de vervolging van haar volk, een houding die aanleiding heeft gegeven tot zowel bewondering als verguizing. Hij onderscheidt vijf aspecten. In de eerste plaats Hillesums reserve tegenover de in haar tijd zeer gangbare haatgevoelens tegenover de vijand. In de tweede plaats haar ideeën over een *Massenschicksal* dat het Joodse volk had getroffen en waaraan men zich niet mocht onttrekken. In de derde plaats haar rechtstreekse betrokkenheid bij de vervolgdgen die aan haar zorgen waren toevertrouwd in het kamp Westerbork. In de vierde plaats haar ideeën over de rol van God in deze tijden van vervolging. En ten slotte haar verlangen om de kroniekschrijfster te worden van wat haar volk in die periode overkwam.

Hannah Wunderlich benadert dezelfde materie vanuit de psychologie. Zij heeft – aan de hand van de Duitse vertaling van 'Het Verstoorde Leven' – een methodische inventaris gemaakt van de manier waarop Etty Hillesum omging

met de problemen veroorzaakt door de oorlogsomstandigheden en de vervolging. Zij laat zien hoe Etty Hillesum – mede door de begeleiding van Julius Spier – erin is geslaagd om een antwoord te vinden op de zware belasting van de historische omstandigheden. Haar gedetailleerde analyse is gebaseerd op methoden uit de psychologische wetenschap en biedt een belangrijke aanvulling op wat reeds vanuit andere disciplines in dit opzicht is onderzocht.

Sinds de publicatie van het artikel van Piet Schrijvers, waarin hij een vergelijking maakt tussen de Romeinse filosoof Seneca en Etty Hillesum¹, is een reeks van studies gevolgd, waarin soortgelijk vergelijkend onderzoek wordt gedaan. Jurjen Wiersma en Meins Coetsier zijn auteurs die reeds in het vorige deel van de Etty Hillesum Studies zulk soort vergelijkende beschouwingen hebben gepubliceerd; in dit deel gaan zij hiermee verder. Wiersma heeft dit keer voor een vergelijking met de Duitse bevrijdingstheologe Dorothee Sölle gekozen en Coetsier voor de Frans-Joodse filosoof Emmanuel Levinas. Beide vergelijkende studies laten zien hoezeer Hillesum haar tijd vooruit was en hoe zij in haar geschriften reeds gedachten heeft geformuleerd, die wij later in boeken van andere auteurs verder vinden uitgewerkt – opvallend genoeg zonder dat deze schrijvers Hillesums postuum verschenen dagboek lijken te hebben gelezen. Dit onderstreept dat Etty Hillesum in staat was boven de benauwende omstandigheden uit te stijgen en thema's aan te snijden die voor latere generaties zeer relevant zijn gebleken, zoals het ook haar wens was om een relatie te leggen met 'het nageslacht' (*Het Werk*, 487).

Het pièce de résistance van dit nummer zijn vier bijdragen over de tijd dat de familie Hillesum in Winschoten woonde, waar Louis Hillesum in 1917 conrector werd van het gymnasium. Hier werd ook Mischa Hillesum in 1920 geboren. In 1924 verhuisde het gezin dan weer van Winschoten naar Deventer als onderdeel van wat Jaap Meijer de odyssee van een Joods docent heeft genoemd. Els Boon en Han Lettinck, die in hun bijdrage de Winschoter jaren van Etty Hillesum en haar relatie met schoolvriendinnetjes in beeld proberen te brengen, wijzen erop dat deze voor Etty vormende jaren (van haar vierde tot haar elfde) onderbelicht zijn gebleven – Etty's jeugd wordt stevast met Deventer verbonden. Daarin is nu geprobeerd verandering te brengen, niet alleen door het opnemen van het gedetailleerde en goed gedocumenteerde artikel van Els Boon & Han Lettinck, maar ook door de herdruk van twee brochures die de Nederlands-Joodse historicus Jaap Meijer indertijd in eigen beheer heeft uitgegeven en nu zeer moeilijk te vinden zijn. Meijer kwam zelf uit Winschoten en raakte later bevriend met Jaap Hillesum. Hij was het niet eens met de wijze waarop Etty haar vader in haar dagboeken portretteerde en wilde dit beter doen. Hij was vooral bezig met de vraag naar de Joodse identiteit van Levie/

1 Piet Schrijvers, 'Een filosoof in bezettingstijd: Over Seneca's brieven en het dagboek van Etty Hillesum.' Herdrukt in: *De mens als toeschouwer: Essays over Romeinse literatuur en Westeuropese tradities*, Amsterdam, Ambo, 1986, 190-208.

Louis Hillesum. Gerrit Van Oord, die de transcriptie plus annotatie van de twee brochures heeft verzorgd, heeft ook een inleiding bij Meijers opstellen geschreven, waarin hij deze in context plaatst en ook enkele kritische kanttekeningen maakt.

Alexandra Nagel heeft de relatie tussen Hes Hijmans en Etty Hillesum onderzocht, onder meer door middel van interviews, en doet van deze speurtocht verslag. Daarmee is weer een persoon die in de dagboeken een rol speelt, in beeld gebracht en zo worden passages in de dagboeken in hun context geplaatst. Methodisch belangrijk zijn de kanttekeningen die Nagel plaatst bij de herinneringen van Hijmans aan Etty Hillesum, die bepaald niet consistent zijn gebleken in de loop der jaren. “Dit leidt tot de algemene vraag hoe betrouwbaar herinneringen zijn” – een punt dat ook in het vorige deel van de Etty Hillesum Studies aan de orde kwam.

Met dit lustrumdeel hoopt de redactie een bijdrage te hebben geleverd aan het doorlopende onderzoek naar Etty Hillesum in relatie tot haar familie, tot haar vrienden en tot haar geestverwanten. Achter elke bijdrage staat de gedachte dat Etty Hillesum zelf niet de kans heeft gekregen om haar ideeën uit te dragen, zoals zij had gehoopt, maar dat haar gedachtegoed door het wereldwijde onderzoek en door de vele publicaties over haar en haar geschriften toch de bestemming vindt, die zij had beoogd: “een ander zal mijn leven verder leven, daar waar het mijne is afgebroken.” (*Het Werk*, 487)

Met ingang van dit deel is de redactie van de Etty Hillesum Studies als volgt samengesteld:

Klaas A.D. Smelik, voorzitter

Gerrit Van Oord, secretaris

Meins G.S. Coetsier, Denise de Costa, Janny van der Molen en Jurjen Wiersma, leden.

Gent, 18 juni 2013